

Barend Hendrik Thier (1743-1811), een kunstenaarsleven tussen natuurobservatie en ateliertraditie

Deel 1: Elf schetsboeken toegevoegd aan zijn oeuvre

• R.J.A. TE RIJDT & J.W. NIEMEIJER •

Afb. 1

BAREND HENDRIK THIER, *Studie van zandgrond*. Pen in bruin, penseel in grijs en bruin, 104 x 273 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-T-1960-12.

Afb. 2

BAREND HENDRIK THIER, *Studie van zandgrond*. Pen in bruin, penseel in grijs, 80 x 180 mm. In: Schetsboek Louvre (Département des Arts Graphiques, Musée du Louvre, Parijs, inv.nr. RF II.612), fol. 31.

Musea in het algemeen en zeker die van de teken- en prentkunst, de prentenkabinetten, zijn vanouds kweekplaatsen van die bijzondere tak der kunsthistorische methodiek: het kennerschap. Sterk object-gericht kan zich dat immers door intensief dagelijks contact met de originelen bij uitstek dáár ontwikkelen, in complexe interactie van observatie, analyse, geheugentraining, onderzoeksdrang en niet te vergeten perceptievermogen. Dit proces van stilistisch groeperen van tekeningen of prenten, door toe- of afschrijven, strekt zich vaak uit over vele jaren en oplossingen komen soms onverwacht.

Kennerschap in die zin, zonder prententie beleden, maar internationaal voluit gerespecteerd, kenmerkt in het bijzonder hem, aan wie dit nummer van het *Bulletin van het Rijksmuseum* is opgedragen. Het scheen de auteurs dan ook gepast hieraan bij te dragen met een artikel dat zoveel te danken heeft aan in het Rijksprentenkabinet ontwikkeld kennerschap. Het zal verschijnen in twee afleveringen, waarvan vooral de laatste is gebaseerd op het groeperen van stilistisch verwante te-

keningen. In dit geval kon daardoor de kern van een nauw met elkaar samenwerkende groep tekenaars uit de 18de eeuw worden blootgelegd.

Een groep schetsboeken

Bij het inventariseren van vijf anonieme, dubbelzijdig gebruikte schetsboekbladen noteerde J.Q. van Regteren Altena in 1960 dat ze van dezelfde hand moesten zijn als een schetsboek in het Louvre te Parijs.¹ Twee pagina's uit dat boekje zijn door Frits Lugt afgebeeld in zijn catalogus van de Nederlandse tekeningen in die collectie.² De tekenaar is er terecht omschreven als Noord-Nederlands, tweede helft van de 18de eeuw. De overeenkomsten tussen de stilistisch zeer eigen landschappen in Amsterdam en Parijs zijn onmiskenbaar, bijvoorbeeld in de manier waarop het gebladerte is weergegeven door min of meer parallel geplaatste zigzaglijnen. Vijf van de tien tekeningen in Amsterdam zijn bovendien studies van stukken duingrond met zandverstuivingen en grassen, terwijl in het schetsboek in het Louvre dertien van dat soort studies voorkomen (afb. 1 en 2). Het is een uitzonder-

Afb. 3
 BAREND HENDRIK
 THIER, *Studies van
 groepjes vee en
 figuren*. Pen in bruin,
 penseel in grijs en
 bruin, 157 x 190 mm.
 In: Schetsboek Haar-
 lem (Teylers Museum,
 Haarlem, inv.nr. KT
 2722), ongepagineerd.

lijk onderwerp, waarvan uit de 18de eeuw geen andere aparte studietekeningen bekend zijn. De beide groepen tekeningen hebben nog een andere bijzonderheid gemeen: de ongewoon smalle en lange formaten. De bladen van het boekje in het Louvre meten 184 x 80 mm, in het Rijksprentenkabinet zijn er drie van 269 x ca. 105 mm en twee van 273 x ca. 104 mm. De Amsterdamse studies moeten derhalve afkomstig zijn uit twee verschillende schetsboeken. Dat blijkt ook uit het feit dat de drie kleinere bladen met een dunne potloodlijn overdwars zijn gedeeld, net als vele bladzijden in het Parijse boekje.

Het boekje in het Louvre is lang niet het enige schetsboek dat bewaard is van onze tekenaar. Er blijkt een uitzonderlijk groot aantal te zijn. Eveneens in Parijs, in de Collection Edmond de Rothschild in het Louvre, bevinden er zich sinds 1936 vijf.³ Ze

hebben alle een langwerpige formaat en zijn tussen 1880 en 1930 door de verzamelaar aangekocht als schetsboeken van Paulus Potter (1625-1654).⁴ In Berlijn bewaart men nog eens vier van dergelijke langwerpige schetsboeken, die ook ooit als werk van de beroemde veeschilder zijn verworven. In 1860 beschreef Gustav Waagen ze als een der schatten van de collectie, maar in 1930 zijn ze al gecatalogiseerd als 'Nederlands, 2de helft achttiende eeuw'.⁵ In Teylers Museum te Haarlem bevindt zich ook nog een schetsboek dat tot deze groep behoort. Het is wat vierkanter van formaat, 155 x 96 mm, en vrijwel geheel gevuld met gedetailleerde studies van vooral koeien en schapen, en met tal van kleine, levendige schetsen van groepjes vee en landlieden. In de Parijse en Berlijnse schetsboeken komen vele studiebladen voor die stilistisch en methodisch op dezelfde manier zijn opgezet als in het

Haarlemse boekje (afb. 3 en 4). De kunstenaar bezat een grote vaardigheid, en had voor zijn veestudies een individuele beeldtaal en techniek ontwikkeld. Dat onder dat spontaan uitzijende werk ook ontleningen aan voorgangers schuilen, wordt echter bevestigd door een blad met kopieën naar de beroemde stier van Potter en de koe die daarachter was afgebeeld (afb. 5).

Al met al zijn er van deze 18de-eeuwse kunstenaar niet minder dan elf schetsboeken intact bewaard, met in totaal ruim 1650 bladzijden met tekeningen, vaak ook meer dan één per

bladzijde. Het is daarmee het grootste ensemble schetsboeken uit de 17de en 18de eeuw dat van één kunstenaar bekend is. Hoe groot de reikwijdte van de onderwerpen is, komt tot uiting in het schema dat als bijlage is opgenomen op pp. 201-205.

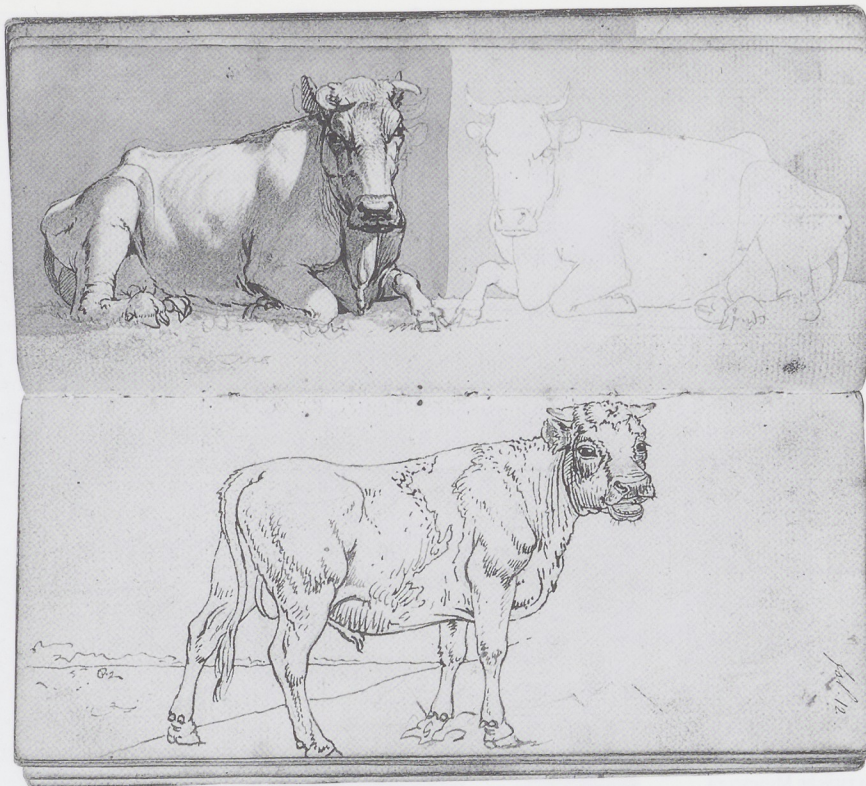
Karakterisering van de schetsboeken

De kunstenaar had een uitgesproken voorkeur voor schetsboeken van een type dat afweek van het daarvoor meestal gebruikte. De smalle, hoge boeken waarin hij tekende, waren gewoon in de handel verkrijgbaar, maar

Afb. 4

BAREND HENDRIK THIER, *Studies van groepjes vee en figuren*. Pen in bruin, penseel in grijs en bruin, 197 x 154 mm. In: Schetsboek Berlijn I (Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin, inv.nr. 79 B 21, nr. 1), ongepagineerd. Foto: Jörg P. Anders, Berlijn.

Afb. 5
 BAREND HENDRIK
 THIER, *Studies van
 een stier en twee
 koeien, kopieën naar
 Paulus Potter (de stier
 spiegelbeeldig, de
 rechts geschetste koe
 in dezelfde richting).*
 Pen in bruin, penseel
 in grijs, 156 x 185 mm.
 In: Schetsboek De
 Rothschild I (Collec-
 tion Edmond de
 Rothschild, Musée du
 Louvre, Parijs, inv.nr.
 2129), fol. 11v-12r.

bedoeld voor administratieve doeleinden. In archieven zijn ze nu te vinden als kasboeken, rekeningenboeken of boeken met opsommingen van allerlei aard, zoals presentielijsten, etc.

Hij gebruikte zijn schetsboeken vooral voor het tekenen van landschappen en van ongemeen levendige observaties van groepjes vee en landlieden in allerlei bezigheden, voor het vastleggen van architectuurmotieven, natuurstudies en afbeeldingen van diverse gebruiksvoorwerpen. Opmerkelijk genoeg zijn er, op een enkele uitzondering na (afb. 12), geen gelegenheidstekeningen waarin hij autobiografische details prijs gaf van zijn vele tochten in de natuur of van zijn dagelijkse omgeving. Er is wel een aantal uit de fantasie gemaakte compositie-schetsen te vinden in de boeken, maar ze zijn veruit in de minderheid. De schetsboeken bevatten ook diverse topografische afbeeldingen naar de

natuur. Herkenbaar zijn onder meer: de ruïne van Eikenduinen en de ruïne van de abdij van Rijnsburg, die beide in verschillende boekjes voorkomen, en plaatsen in Noord-Holland, Zuid-Holland en Gelderland. Plaatsaanduidingen zijn er, op een enkele uitzondering na, niet bij geschreven.

We leren de kunstenaar uit zijn tekeningen kennen als iemand die, getuige zijn anekdotische schetsjes, door en door vertrouwd was met het plattelandsleven. Ook in een lange reeks fris geobserveerde weidelandschappen in de Parijse schetsboeken komt dat tot uiting. Daarnaast moet de kunstenaar een groot natuurliefhebber zijn geweest. Reeksen studies van planten, bloemen, vogels en bomen getuigen daarvan. Bij veel vogels schreef hij niet alleen de namen, maar ook de afmetingen.⁶ Bij bomen had hij een speciale voorliefde voor de grillige vormen van knotwilgen. Daarnaast wijdde de kun-

stenaar zich met grote intensiteit aan de weergave van details en de textuur van uiteenlopende onderwerpen als boombasten en delen van geslachte dieren.

De meeste landschappen lijken snel getekend, met nerveus gekraste contouren en arceringen in bruine pen en wassingen in grijs en bruin. Verspreid in de boekjes zijn er echter ook tal van terughoudender getekende landschappen, vooral duingezichten, uitgevoerd in potlood of zwart krijt met lichte wassingen in inkt of aquarel. Opvallend is de wijze waarop de kunstenaar studies maakte van afzonderlijke stuks vee in Haarlem en De Rothschild I. Hij herhaalde dan soms enkele bladzijden lang dezelfde contour, vaak in meer exemplaren en gespiegeld op een bladzijde, die werd ingevuld met telkens een andere tekening van de vacht. De achtergronden van dergelijke bladen, evenals die met andere studies, kleurde hij rond de contouren grijs, bruingeel of roze, waardoor de afbeeldingen licht afsteken. In het Haarlemse boekje zijn verschillende studies ook doorgegriffeld. Welke rol die behandeling in het artistieke proces heeft gespeeld, valt niet na te gaan. Een typische eigenaardigheid van de kunstenaar is de grote nadruk waarmee hij volumes aanduidde.

Het is helaas niet mogelijk een chronologie van de boekjes op te stellen. Er komen geen dateringen in voor en er is geen evidente stilistische ontwikkeling. Alleen Berlijn I heeft een vroege *datum post quem*: het bevat tekeningen die, soms met vrijheden, zijn gekopieerd naar topografische gezichten uit *Het Verheerlijkt Nederland* (1745-1774).⁷ Het lijkt alsof de kunstenaar binnen de boekjes in aanleg een thematische ordening voor ogen had, waarvan hij telkens echter al gauw afweek. Zo opende hij meer dan eens met één of meer series studies van hetzelfde soort voorwerpen om vervolgens over te gaan op, zij het dan soms weer in groepen getekende, stu-

dies van uiteenlopende onderwerpen. Het Haarlemse boekje dat vrijwel geheel is gevuld met afbeeldingen van vee, vormt daarop een uitzondering.

We kunnen slechts gissen of de tekenaar telkens gedurende een korte periode thematisch groepeerde in een boekje, of dat hij elke keer tijdelijk begeesterd werd door een thema waarop hij dan enige dagen bijna obsessief oefende. Zo komen in Berlijn IV talrijke studies van planten voor, in groepen die verspreid zijn in het boek. Vele daarvan zijn bovendien alleen op de linkerbladzijden getekend, terwijl op de tegenoverliggende bladzijden topografische motieven of afbeeldingen van boerderijen zijn te vinden (afb. 6).⁸

Het is opvallend dat een aantal onderwerpen, op min of meer dezelfde wijze beoefend, voorkomt in verschillende schetsboeken. Het pregnantste voorbeeld zijn de reeds genoemde studies van duingronden, waarbij de afwisseling van hoger en lager gelegen delen, begroeid en onbegroeid, en in licht of schaduw, voor talloze variaties zorgt (afb. 1 en 2). Ze komen voor in Berlijn II en III, Louvre, en De Rothschild I, II en IV. Omdat zulke landschapsdetails in beperkte mate toepasbaar zijn in schilderijen of uitgewerkte tekeningen, is het des te opmerkelijker hoe vaak de kunstenaar terugkeerde naar zijn vertrouwde thema.

De auteur van de schetsboeken

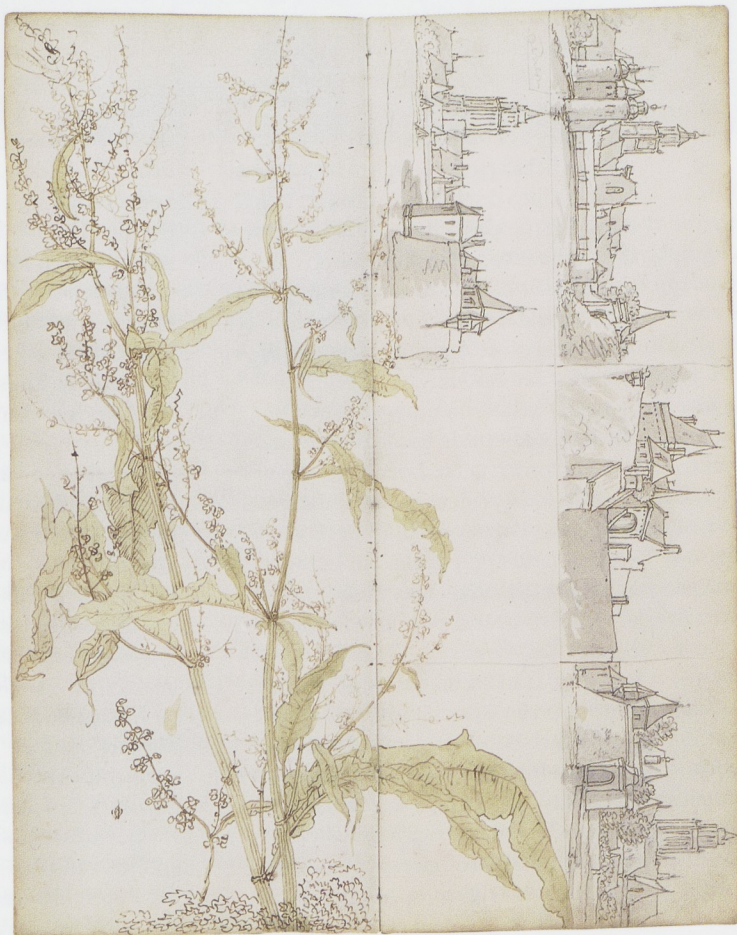
De sleutel die aangeeft in welke richting de auteur van de schetsboeken gezocht moet worden, bevindt zich in het Prentenkabinet van de Universiteit te Leiden.⁹ Het is een groep van 24 ongesigioneerde schetsbladen die op naam staat van de vooral in Haarlem en Leiden werkzame kunstenaar Barend Hendrik Thier. De herkomst is betrouwbaar Leids: de verzamelaar Nicolaas Cornelis de Gijselaar (1792-1873), sinds 1799 woonachtig in die stad en van 1848 tot 1851 directeur van het Prentenkabinet.¹⁰ Hoewel het ensemble enkele zwakke tekeningen

bevat die er niet in thuis lijken te horen, is er geen aanleiding te twijfelen aan de toeschrijving van de kern van de reeks. Zo is er een schetsblad, afkomstig uit een boek van 165 x 103 mm, dat elf studies van bokken bevat.¹¹ Twee daarvan komen in uitgewerkte vorm voor op een door Thier gesigeneerde tekening in het Rijksprentenkabinet, die is gebruikt als model voor een spiegelbeeldige ets uit 1777.¹² Eén van de andere bokkenkoppen op de Leidse tekening werd afzonderlijk en in een wat vergrote vorm eveneens voor een ets gebruikt.¹³

De meeste tekeningen van Thier in Leiden sluiten zowel stilistisch als thematisch naadloos aan bij de schetsboeken. Dat is het duidelijkst bij acht

landschappen, die afkomstig moeten zijn uit schetsboeken, waarvan één uit een boek van 272 x ca. 140 mm en één uit een boek van 272 x ca. 105 mm.¹⁴ Eveneens uit een schetsboek – afmeting 209 x ca. 106 mm – komen drie bladen met figuurstudies waarvan er twee dubbelzijdig zijn gebruikt. Net als bij veel van zijn veestudies heeft Thier de achtergronden lichtgrijs gewassen. De tekeningen moeten zijn gemaakt bij een genootschap waarvan men gezamenlijk naar een gekleed poserend model oefende. Zeer uitzonderlijk is het feit dat er een reeks van drie afbeeldingen van een vrouw in dezelfde pose bij is, getekend vanuit telkens een ander standpunt. Gewoonlijk maakte men in de 18de eeuw bij de

Afb. 6
BAREND HENDRIK THIER, *Studiebladen met gezichten op o.a. de Sabelspoort te Arnhem en een afbeelding van een plant*. Pen in bruin, penseel in grijs en kleuren, 405 x 324 mm. In: Schetsboek Berlijn IV (Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin, inv.nr. 79 B 21, nr. 4), ongepagineerd. Foto: Jörg P. Anders, Berlijn.

tekenoefeningen maar één studie van een model in een bepaalde pose. Opvallend zijn daarnaast in Leiden der-tien bijzonder fraai gedetailleerde en gekleurde afbeeldingen van veldgewas-sen.¹⁵ Zowel uit deze werken als uit de talrijke planten- en bloementekening-en in Berlijn IV en De Rothschild IV blijkt dat Thier, anders dan veel colle-ga's die graag exotische soorten weer-gaven, zich beperkte tot planten die op de akkers, in het veld of in de tuin van de gemiddelde buitenplaatsbezitter te vinden waren.

Relaties met ander werk van Thier

Naast de, overigens overtuigende, sti-listische overeenkomsten werd ge-zocht naar onweerlegbare bewijzen dat de schetsboeken tot het oeuvre van Thier behoren. Het is opvallend dat er – anders dan te verwachten zou zijn bij zo veel tekeningen in schetsboeken, waaronder compositieschetsen en tal-rijke landschappen – nauwelijks di-recte relaties gelegd kunnen worden met de schilderijen en tekeningen die de kunstenaar voor verzamelaars pro-duceerde. Dat werk bestaat bijna zon-der uitzondering uit landschappen met vee en figuren, meestal Hollands, maar met een incidentele excursie naar het arcadische genre. Er is voor-lopig slechts één voorbeeld gevonden, dat later ter sprake zal komen, van een compositieschets die is gebruikt voor een uitgewerkte tekening.

Dankzij de Leidse tekeningen we-ten in welk oeuvre gezocht diende te worden, zijn er wél enkele voorbeel-den teruggevonden van studies uit de schetsboeken die zijn toegepast in ander werk. Zo bevat het schetsboek Berlijn III een bladzijde met koppen van schapen waarvan er drie door Thier zijn gebruikt in een tekening in het Rijksprentenkabinet. Op dit blad uit waarschijnlijk 1777 werd, net als bij zijn eerder genoemde pendant, een ets gebaseerd (afb. 7 en 8a-8b).¹⁶ Een ander voorbeeld is een naar het leven

Afb. 7

BAREND HENDRIK THIER, *Studies van geiten en bokken*. Zwart krijt, gehoogd met wit op grijs pa-pier, 200 x 160 mm. In: Schetsboek Berlijn III (Kupferstich-kabinett, Staatliche Museen zu Berlin, inv.nr. 79 B 21, nr. 3), ongepagineerd. Foto: Jörg P. Anders, Berlijn.

Afb. 8a

BAREND HENDRIK THIER, *Vier koppen van schapen en bokken*. Pen en penseel in grijsbruin, 136 x 136 mm. Rijksprenten-kabinet, Rijksmu-seum, Amsterdam, inv.nr. RP-T-1893-A-2752.

Afb. 8b

BAREND HENDRIK THIER, *Vier koppen van schapen en bokken*. Ets, 136 x 132 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-P-08-19.927.

Afb. 9
BAREND HENDRIK
THIER, *Landschap
met vee bij een ruïne*.
Aquarel en pen in
bruin, 261 x 371 mm.
Prentenkabinet van de
Universiteit Leiden,
inv.nr. PK 1930.
De groep schapen is
gebaseerd op een
studie in schetsboek
Berlijn I (afb. 4).

getekend groepje schapen in Berlijn I dat bijna letterlijk werd overgenomen in een landschap met een ruïne (afb. 4 en 9).¹⁷ Op dezelfde manier zijn twee studies van koeien en drie van schapen (afb. 3) uit het schetsboek in Haarlem terug te vinden op een van Thiers mooiste gekleurde tekeningen, een helaas ongesigneerd gezicht buiten de Koepoort te Leiden.¹⁸ Uitgebreid onderzoek zou ongetwijfeld meer toepassingen aan het licht brengen, ook misschien van landschappen en de vele figuurgroepjes die zo levensecht en met gevoel voor anekdotiek zijn genoteerd.

Thier verwerkte soms eigenaardige details in zijn weergave van de natuur. In een landschap in het Leidse prentenkabinet tekende hij een waterlelie waarvan een bloemknop op een steel en een nog opgerold nieuw blad boven het wateroppervlak uit steken (afb. 10).¹⁹ Misschien heeft hij deze

onnatuurlijke positie ooit naar het leven geobserveerd: De Rothschild IV bevat een studie van riet en waterlilies die als uitgangspunt gediend kan hebben (afb. 11). Het uitvoerig getekende Leidse landschap bevat overigens nog andere motieven die tot de min of meer vaste thema's van Thier behoren. Zo heeft de studie van de duingrondjes hier een van haar vrij schaarse toepassingen gevonden.²⁰ De grillige vorm van de knotwilg en de wat overgedetailleerde weergave van boombasten zijn onderwerpen die zowel in Thiers schetsboeken als bij zijn uitgewerkte tekeningen en aquarellen in het oog springen. Daarnaast zijn er uiteraard tal van stilistische en andere overeenkomsten. De gedrongen, wat bolle jongensfiguren en de manier van tekenen van het vee dat Thier vaak een bijna menselijke karakteruitdrukking gaf, zijn er voorbeelden van.

Afb. 10

BAREND HENDRIK THIER, *Landschap met boeren en vee*. Aquarel en pen in bruin, 262 x 375 mm. Prentenkabinet van de Universiteit Leiden, inv.nr. PK 1936. Vergelijk de identieke manier van uitbeelden van de waterlelies op afb. 11.

Afb. 11

BAREND HENDRIK THIER, *Studie van riet en waterlelies*. Pen en penseel in grijs en potlood, 214 x 270 mm. In: *Schetsboek De Rothschild IV* (Collection Edmond de Rothschild, Musée du Louvre, Parijs, inv.nr. 2132), fol. 11v-12r.

Biografie van Barend Hendrik Thier

Wie was nu eigenlijk deze kunstenaar? In tegenstelling tot veel van zijn vak- en tijdgenoten is er van Thiers leven maar weinig bekend. De vroegste levensschets geeft ons Heinrich Füssli's *Allgemeines Künstlerlexikon*, postuum uitgegeven door zijn zoon: *Thier (Bernhard Heinrich), ein Thier- und Landschaftsmaler, welcher 1743. zu Lüdinghausen, einem Flecken im Münsterschen, geb. wurde. Den ersten Unterricht in der Kunst erhielt er daselbst von seinem ältesten Bruder Evert, einem Glasmaler; dann ging er nach Amsterdam, wo er noch einen Bruder hatte, der ihn in der Blumenmalerei unterwies. Mehrere Jahre hatte unser Kunstjünger bey diesem gearbeitet, als sich bey ihm eine besondere Neigung zur Landschaft offenbarte, in den er sich dann auch unter Peter Barbiers und Heinrich Meyer ausbildete. Bernhard Heinrich setzte sich endlich zu Leyden, und lebte hier noch 1776. Daarna volgt een opgave van etsen van de kunstenaar, en de tekst eindigt met: Wir entnehmen diese Nachrichten aus einer handschriftlichen, von ihm selbst verfaszten, Skizze seines Lebens.*²¹

Dat de in Westfalen als Bernhard Heinrich (Bernardus Henricus) geboren kunstenaar in Holland Barend Hendrik werd genoemd, wordt duidelijk uit Van Eijnden & Van der Willigen's *Geschiedenis der Vaderlandsche schilderkunst*.²² Daar staan echter zowel Thiers geboorte- als zijn sterfjaar onjuist vermeld als respectievelijk 1751 en 1814, zodat aangenomen moet worden dat de schrijvers, i.c. Adriaan van der Willigen, de kunstenaar zelf niet heel goed gekend hebben. Het is dus de vraag welk gewicht gehecht moet worden aan hun medeling, dat hij ook te Leeuwarden en Den Haag zou hebben gewerkt.

Thiers geboorte en doop te Lüdinghausen worden bevestigd door een inschrijving in het doopboek van de RK kerk van St.Felizitas aldaar, vol-

gens opgave van het Bistumsarchiv te Münster: *Geburt | Taufe 12 April 1743: Bern. Hern., Eltern Bernard Thier u. Maria Gert. Volmer. Paten: Bern. Henr. Tiemann u. Maria Thier.*²³ De Leidse overlijdensregisters vermelden op 29 juni 1811 de dood van Bernardus Hendrik Thier, oud 71 jaar, wonende aan de Oude Vest.²⁴ De begrafenis volgde op 2 juli. De kleine boedel die hij had nagelaten, werd op 5 juni 1812 in Leiden geveild.²⁵

Moet hier nu uit worden afgeleid, dat Thier dus een Duitser was? Feit is, dat de familienaam Thier toen en al veel eerder in en rond Münster meer dan eens voorkwam.²⁶ Maar ook in Amsterdam woonden in de 18de eeuw verscheidene Thiers, onder wie zeker twee met de voornaam Barent of Barend. Die naam heeft een onmiskenbaar Hollandse klank, evenals trouwens die van de bij Füssli vermelde broer Evert.²⁷ Onvervalst Hollands zijn zeker ook de bijschriften die de kunstenaar op een aantal van zijn studies en schetsen heeft gezet, zowel in handschrift en zinsbouw als in spelling (zij het niet altijd foutloos). Zonder een uitgebreid genealogisch onderzoek is de vraag niet te beantwoorden, maar zou het niet zo kunnen zijn, dat er zich een Hollandse tak had gevormd, die nochtans de banden met de Westfaalse verwanten aanhield?

Ook in Delft heeft onze Thier familie gehad. Lange tijd meende men dat hij zelf de auteur was van een reeks van 28 topografische gezichten die in het Delftse gemeentearchief worden bewaard.²⁸ Deze dragen de jaartallen 1761 t/m 1784 en zijn alle gesigneerd *H. Thier*. Eén tekening beeldt het Delftse filiaal van de Fundatie van Renswoude uit en daar was de maker dan ook van 1760 tot ca. 1810 tekenmeester. In hun boek over de Fundatie hebben de auteurs De Booy en Engel terloops al de vraag gesteld of het hier gaat om een broer van Barend Hendrik Thier.²⁹ Die vraag kan thans bevestigend worden beantwoord. Deze Job

(of Jodocus) Hendrik Thier trouwde RK te Delft op 26 mei 1759 met Adriana Otge(n)s en hij overleed er op 9 januari 1810, oud 79 jaar, nalatende vijf kinderen. Een daarvan was overigens een Bernardus, gedoopt op 12 mei 1775 met Bernardus Henricus Thier als getuige. De geboorte/doop van Jodocus Henricus Thier is te vinden in het register van de St. Felizitas te Lüdinghausen, waar hij op 8 september 1732 als zoon van Bernard Thier en Maria Gertrudis Volmer werd ingeschreven.³⁰

Over de pedagogische kwaliteiten van de Delftse tekenmeester kan nauwelijks een oordeel worden uitgesproken. Onder zijn kwekelingen vindt men geen kunstenaars die later veel naam gemaakt hebben. Maar van zijn gaven als scheppend kunstenaar moet in ieder geval worden vastgesteld dat ze verre achterbleven bij die van zijn broer Barend Hendrik.

Artistieke connecties

Over het milieu waarin Thier verkeerde, zijn contacten met vakgenoten of opdrachtgevers, kan in dit stadium nog niet heel veel gezegd worden. Als *Bernardus Henricus Thier, Monastriensis* (uit het Munsterse), *Pictor*, met de leeftijd van 33 jaar, werd de kunstenaar op 30 mei 1776 ingeschreven bij de Leidse Universiteit, en opnieuw, nu met de leeftijd 43, op 30 maart 1786.³¹ Daar, in Leiden, zal hij allicht omgang hebben gehad met Hendrik Meijer, zijn vroegere leermeester in Haarlem. Deze had zich namelijk óók in Leiden gevestigd en zich daar kort vóór Thier, in 1775, aan de universiteit laten inschrijven.³² Waarschijnlijk het jaar daarop al voerde hij een grote opdracht uit voor een zaalbeschildering in het gebouw van het bierbrouwersgilde, Oude Vest 109.³³ Dat het hem met zijn vertrek uit Haarlem ernst was, blijkt uit zijn vrijwillig aftreden als directeur van de Tekenacademie aldaar. Zijn plaats als één der drie oudste directeuren was op 30 september

1775 ingenomen door Christiaan Henning. Niet onmogelijk lijkt het ons, dat het Hendrik Meijer is geweest, die Thier heeft bewogen ook naar Leiden te komen, misschien wel om hem te assisteren bij de zaaldecoraties. Vóór Thier Haarlem voorgoed verliet was hem trouwens door de Tekenacademie nog een prijs toegekend voor het tekenen in de tweede klasse; deze werd hem op 31 mei 1775 uitgereikt door de directeur Leendert Overbeek.³⁴

Bij Meijer zal Thier ook Derk Jan van der Laan (1759-1829) ontmoet hebben. Deze veel jongere vakgenoot-in-spe woonde een aantal jaren als leerling bij Meijer in. Uit die kennisgeving resulteerde tenminste één samenwerkingsprodukt: een landschap met rustende landleiden langs een weg, op een paneeltje van 38 x 49,5 cm.³⁵

In dit verband moet ook de naam genoemd worden van Johannes Huibert Prins, geboren in 1757 en dus aanmerkelijk jonger dan Thier. Niet dat over hun relatie veel documenten te vinden zijn, maar wel een paar sterke aanwijzingen. Eén daarvan levert een tekening uit een schetsboek uit de omgeving van Thier, dat in het tweede deel van dit artikel nader aan de orde zal komen.³⁶ Het is een kopie naar een Delfts stadsgezicht door Prins dat zich thans in Londen bevindt.³⁷

Een andere aanwijzing kan gevonden worden in de wel zeer frappante overeenkomst van een paar landschapstekeningen in Prins' schetsboekje in het Amsterdamse prentenkabinet, met wat ons nu van Thier bekend is. Het is deze overeenkomst geweest, die in de jaren '70 geleid heeft tot de veronderstelling dat het – toen nog anonieme – schetsboekje in het Louvre van de hand van Prins was.³⁸

Een derde mogelijke connectie wordt gevormd door het relatief groot aantal werken van B.H. Thier dat vermeld staat in de veilingcatalogus van 'Huibert Prins. Konstminnaar in 's Gravenhage (en een ander voor-naam liefhebber)', verkocht te Rotter-

dam op 20 november 1786 en de daaropvolgende dagen.³⁹ Deze collectioneur was de vader van de kunstenaar.⁴⁰

Ten slotte: de beide kunstenaars zullen elkaar gekend hebben in Leiden, waar Prins woonde sinds 1773 en er medicijnen studeerde, en waar ook Thier zich metterwoon vestigde, in of vóór 1776.⁴¹ Beiden waren, voor zover bekend, ongehuwd.

Het ziet er bovendien naar uit, dat ook Prins regelmatig in Delft is geweest, al dan niet in gezelschap van Thier. Zowel onder zijn schilderijen als bij zijn tekeningen, onder meer in het schetsboekje van het Rijksprentenkabinet, komen gezichten op of in die stad voor.

Opdrachtgevers en verzamelaars

In de kring van opdrachtgevers en verzamelaars van het werk van Thier komen we, niet toevallig, de naam De Gijselaar tegen. Een geannoteerde tekening in Leiden spreekt van *schilderwerk boven de deur van de gang in de zaal van den Heer P. de Gyselaar. B.H. Thier ft.*⁴² Dit zou Mr. Pieter de Gijselaar kunnen zijn, geboren in 1764 en oprichter van de Firma Van Vloten & De Gijselaar te Amsterdam.⁴³ Twee andere tekeningen in dezelfde collectie hebben een oud opschrift dat niet meer zegt dan *na B.H. Thier*, maar waaruit misschien mag worden afgeleid dat ze zijn vervaardigd door een De Gijselaar die tekenles had van onze kunstenaar.⁴⁴ Een afbeelding van een veedrijver in een heuvelig landschap met het achterschrift *M. de Gyselaar, getekend onder toezicht van B.H. Thier* moet zich in particulier bezit bevinden.⁴⁵

Het zou verder al vreemd zijn als Thier in Leiden niet, zoals meer Leidse vakgenoten, de protectie genoten had van mr. Isaac van Buren, kerkmeester van de Sint-Pieterskerk. Het gemeentearchief bewaart twee grote, uitvoerig gedetailleerde gezichten in diens tuin 'America' buiten de Koepoort, bene-

vens nog twee dergelijke tekeningen van de hofstede 'Wassergeest', tussen Lisse en Sassenheim (afb. 12), eveneens een bezitting van Van Buren.⁴⁶ In de veiling van Van Burens kunstcollectie, nog tijdens zijn leven gehouden, was een paneel met een veldgezicht met vee⁴⁷ en voorts kwam op een Utrechtse veiling in 1942, waar allerlei werken van verschillende leden der familie Van Buren verkocht werden, ook een hele reeks tekeningen van B.H. Thier voor, waaronder een aantal die voor zijn etsen hebben gediend.⁴⁸ Bijna vanzelfsprekend is het, dat wij ook in andere Leidse collecties werk van Thier vermeld vinden.⁴⁹

Thiers langdurig verblijf in Leiden – circa 35 jaar – heeft overigens niet betekend, dat hij intussen niet ook elders werk vond. In 1784 werd hem een bedrag van 60 gulden uitbetaald door de behangselfabriek die onder de naam van de Vaderlandsche Maatschappij werkzaam was in Hoorn.⁵⁰ Het bedrag duidt op méér dan een paar ontwerpen en Thier zal er vermoedelijk dus geëmployeerd zijn in het vak waarin hij was opgeleid: de behangselfabrieke. Een paar notities van hemzelf in het schetsboekje in Haarlem doen veronderstellen dat Thier zelf op die opdracht is afgegaan met een introductie voor de directeur der Maatschappij, Slingting. Mogelijk was die aanbeveling afkomstig van één der broers Henning, Thiers Haarlemse collega's, zelf ook bestuurders van de Hoornse Maatschappij en beiden met een meisje Slingting getrouwd.⁵¹ Het handschrift van die aantekeningen en diverse andere in de boekjes is – uiteraard – identiek aan bijvoorbeeld de annotaties op de Leidse afbeeldingen van gewassen

Van het sociaal-artistiek netwerk waarin Thier gefunctioneerd moet hebben, geeft het hiervoor meegedeelde niet meer dan een indruk. Brieven zijn van hem niet bekend. Hoeveel meer zou ongetwijfeld zijn album *amicorum* ons nog verteld hebben! Helaas

Afb. 12

BAREND HENDRIK THIER, *Gezicht in de tuin van het huis Wassergeest*. Aquarel en pen in bruin, 381 x 325 mm. Gemeentearchief Leiden, inv.nr. PV 77977.

is er van Thiers album enige jaren geleden slechts de band opgedoken, met uitgesloopt binnenwerk en daarna met andere inhoud gevuld.⁵²

Eén portret is er dat nagenoeg met zekerheid voor dat van Thier gehouden kan worden. Het komt voor in één van de Berlijnse schetsboeken en toont ons de kunstenaar die in de spiegel zichzelf observeert, met dezelfde intensiteit en onderzoeksdrang waarmee hij buiten ook de veldplanten en het vee bestudeerde (afb. 13).⁵³ Het is te betreuren, dat Thier deze tak van schilder- en tekenkunst niet vaker beoefend heeft.

Een toeschrijving aan Thier op basis van een schetsboek-tekening

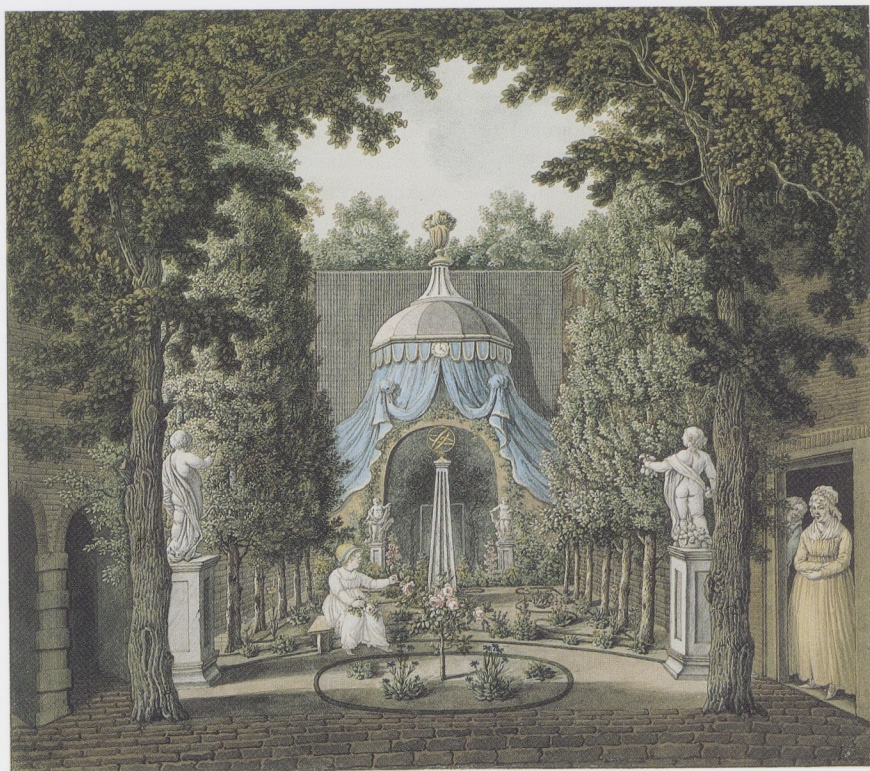
Het toeschrijven van de schetsboeken aan Thier heeft ook voor de collectie van het Rijksprentenkabinet een positief gevolg gehad. In de publicatie

Hollandse aquarellen uit de 18de eeuw moest de vraag naar de tekenaar van een intrigerend gezicht op een kleine stadstuin (afb. 14) onbeantwoord blijven.⁵⁴ Die kan nu met zekerheid worden opgelost. Het schetsboek De Rothschild V bevat, in ruwe vorm, een opzet van deze compositie (afb. 15). Dat eenmaal bekend zijnde valt natuurlijk ook de grote overeenkomst op met de vier afbeeldingen van de tuinen America en Wassergeest van mr. Isaac van Buren (afb. 12). Drie daarvan hebben een uitgesproken toneelmatige opbouw met op de voorgrond een half-rond plaatsje. Die beeldopbouw, alsmede de kleurstellingen, de wat stijve, weer met veel nadruk op volumes weergegeven figuren en de wijze waarop het gebladerte is getekend, laten geen twijfel over het auteurschap van de bijna even grote aquarel in het Rijksprentenkabinet.

Dat Thier een buitengewoon nijver,

Afb. 13

BAREND HENDRIK THIER, *Zelfportret-studies*. Potlood en zwart krijt, wit geïllustreerd, op grijs papier, 200 x 160 mm. In: Schetsboek Berlijn III (Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin, inv.nr. 79 B 21, nr. 3), ongepagineerd. Foto: Jörg P. Anders, Berlijn.

Afb. 14

BAREND HENDRIK THIER, *Gezicht op een stadstuin*. Aquarel en pen in bruin, 353 x 402 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-T-106-22.

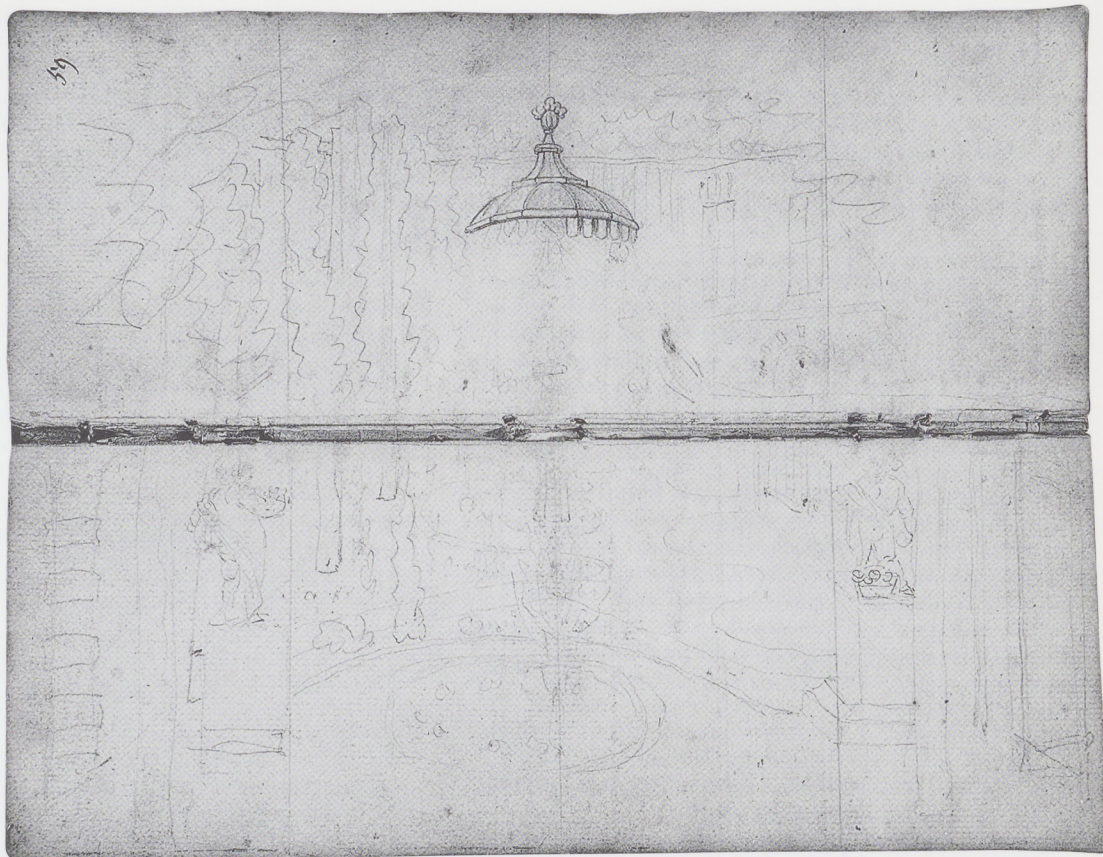
door details en zo krachtig mogelijke weergave bijna geobsedeerd tekenaar was, staat vast. In zijn gecomponeerde werk komt diezelfde gerichtheid ook naar voren, maar daar lijkt de balans doorgeslagen tot een zekere verstar-ring. Zo is het opvallend dat diverse schetsboeken reeksen fraaie landschapschetsen bevatten die getuigen van een spontaniteit die in het andere werk niet terug komt. Dat geldt met nadruk voor de plattelandstekeningen in De Rothschild V (afb. 18), die wat betreft hun originaliteit en frisse visie eigenlijk in de 18de eeuw alleen hun gelijke kennen in het werk van Jacob van Strij. Het geldt evenzeer voor de tekeningen van zandverstuivingen, een thema dat evenmin in Thiers getekende en geschilderde werk sterk aan bod kwam. Hoewel een verhoging in het landschap met een zandverstuiving bij Thiers leermeester Hendrik Meijer en sommige van diens leerlingen in Haarlem en Leiden een vast onderdeel was van de voorstelling, hebben die details niet de natuurlijkheid die Thier er in zijn schetsen aan wist te geven.⁵⁵

Epiloog

Nu eenmaal de toeschrijving van deze uitzonderlijke groep schetsboeken bekend is, en we enigszins vertrouwd zijn geraakt met het werk van Thier met zijn opvallende tegenstelling tussen geschetste en uitgewerkte tafere-len, is het moment gekomen de blik te richten op het bredere verband van de kunstenaars uit Thiers omgeving. Dat zal – noodgedwongen – gebeuren in het tweede deel van dit artikel. Het zal daar blijken dat de boerderijen, schuren, hooibergen en groepjes huizen die Thier in met name Berlijn IV tekende, niet op zichzelf stonden. Hij moet samen met zijn leermeesters Hendrik Meijer en Pieter Barbiers op pad zijn gegaan om ze te schetsen in vooral het oosten van het land; deze twee hebben omstreeks 1775-1780 enkele van de boerderijen die voorkomen in Berlijn IV voor het eerst toegepast

in hun werk. Waarschijnlijk heeft één van hun drieën vervolgens zijn tekeningen door leerlingen laten kopiëren. Er zijn niet minder dan vijf schetsboeken bekend, waarin deze afbeeldingen van boerderijen deel uitmaken van als motievenschat opgezette verzamelingen van getekende studies.

Dat dergelijk gebruik van schetsboeken omstreeks 1775 in Haarlem werd gepropageerd, en door personele verhuizingen vervolgens ook in Leiden, blijkt uit de al terloops genoemde redevoering van Leendert Overbeek (zie noot 34). De jonge Thier moet de inhoud van deze verhandeling goed hebben gekend. Zij werd immers uitgesproken toen Thier zijn prijs bij de Haarlemse tekenacademie won, en de gedrukte versie met daarin de woorden die tot hem persoonlijk zijn gericht, zal hij zeker hebben gekoesterd. Overbeeks tekst onthult ondubbelzinnig hoe de Haarlems/Leidse kunstenaars in die jaren geacht werden hun landschappen samen te stellen uit onderdelen die zij eerder in de natuur hadden getekend. Het was niet iedereen gegeven zulks op een natuurlijke wijze te doen, en gek genoeg ging dat Thier in zijn atelier ook lang niet altijd gemakkelijk af. Want als de elf schetsboeken één ding duidelijk maken, dan is het wel dat deze kunstenaar veel veelzijdiger was dan zijn tot nog toe bekende werk toeliet te veronderstellen. Hij heeft thans het panorama van de 18de-eeuwse Nederlandse tekenkunst verrijkt met een geschetst oeuvre dat in omvang nauwelijks zijn gelijke kent. Het kan van nu af aan, zeker op een aantal gebieden, nauwelijks meer over het hoofd worden gezien.

Afb. 15

BAREND HENDRIK
THIER, *Schets voor
het gezicht op een
stadstuin*. Potlood of
zwart krijt, 208 x 273
mm. In: *Schetsboek
De Rothschild V*
(Collection Edmond
de Rothschild, Musée
du Louvre, Parijs,
inv.nr. 2133), fol. 58v-
59r.

NOTEN

- 1 Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nrs. RP-T-1960-10 r/m 14. Dat het bladen uit schetsboeken betreft, blijkt uit de twee (licht) afgeronde en vuile hoeken aan de ene zijde en de onregelmatige afsnijding, soms met sporen van naaigaten, aan de daar tegenoverliggende zijde.
- 2 F. Lugt, *Musée du Louvre. Inventaire général des dessins des écoles du nord. École hollandaise*, Parijs 1929-1933, dl. 2, p. 81, nr. 1087, met afb. van twee bladzijden op pl. 105.
- 3 Op het bestaan van deze schetsboeken werd gewezen door mevrouw F. Viatte, Musée du Louvre, in het dossier over het schetsboek van het Louvre. Zij noteerde de overeenkomst tussen dat boekje en één der boekjes in de Collectie De Rothschild, dat, zoals in het tweede deel van dit artikel belicht zal worden, gedeeltelijk gevuld is door een andere tekenaar.
- 4 De schetsboeken zijn als Paulus Potter geïnventariseerd, maar het is niet mogelijk na te zien wanneer en van wie ze verworven zijn (mededeling van dr. P. Torres, conservator Collection Edmond de Rothschild, Louvre, Parijs).
- 5 G.W. Waagen, *Handbook of Painting: The German, Flemish, and Dutch Schools*, Londen 1860, dl. 1, p. 406 e.v. (met dank aan Holm Bevers, Kupferstichkabinet, Berlijn); E. Bock en J. Rosenberg, *Staatliche Museen zu Berlin. Die niederländischen Meister. Beschreibendes Verzeichnis sämtlicher Zeichnungen*, Berlijn 1930, p. 339, cat.nrs. 79 B 21, 1-4.
- 6 Deze tekeningen komen vooral voor in Berlijn IV (afb. 16) en De Rothschild IV. Vanwege het handschrift en de manier waarop de maten zijn aangegeven met stippellijntjes tussen de gemeten punten, kan ook een gekleurd schetsblad van wat groter formaat (368 x 244 mm) in de Hamburger Kunsthalle, inv.nr. 22516 (als Aert Schouman), aan de auteur van de schetsboeken worden toegeschreven (afb. 17).
- 7 Het schetsboek in Teylers Museum is, blijkens een inscriptie, in ieder geval gebruikt tussen 1782 en 1792; zie noot 51. Met dank aan J.W. van Beusekom, ir. L. Wevers en ir. H. Vlaardingerbroek voor het identificeren van een groot deel van de topografische gezichten in Berlijn I.
- 8 Met dank aan de heer P. de Graaf (Afd. Topografie, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag) voor het identificeren van een groot deel van de topografische gezichten in Berlijn IV.
- 9 De auteurs zijn dan ook niet de enigen die in de Berlijnse schetsboeken de hand van Thier hebben herkend: drs. J. van Tatenhove, conservator tekeningen van het Leidse Prentenkabinet, was tot dezelfde conclusie gekomen. De complete reeks fotokopieën van de Berlijnse tekeningen, die door hem royaal ter beschikking werd gesteld, is bij het hier gepubliceerde onderzoek onmisbaar geweest. De auteurs willen hem voor die hulp op deze plaats nog eens van harte danken. Een apart woord van dank verdient ook drs. C. van Tuyl van Serooskerken, hoofdconservator van Teylers Museum te Haarlem, die toestemming gaf tot een langdurig bruikleen van het Haarlemse boekje aan het Rijksprentenkabinet ter bestudering.
- 10 Over N.C. de Gijsselaar: E. Tholen, 'Het Museum van Fraaije Kunsten voor de Academische Jongelingschap der Leidsche Hoogeschool', in: J.F. Heijbroek (red., et al.), *Het Leidse Prentenkabinet. De geschiedenis van de verzamelingen*, Baarn 1994 (*Leids Kunsthistorisch Jaarboek* 9), pp. 35-41.
- 11 Prentenkabinet van de Universiteit Leiden, inv.nr. PK 1948, 164 x ca. 104 mm.
- 12 De tekening: Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-T-1893-A-2753; pen en penseel in grijs, 133 x 134 mm, r.o. gesigneerd 'B.H. Thier'; een exemplaar van de ets, nr. 1 van een serie van 4, bevindt zich in dezelfde collectie (inv.nr. RP-P-OB-19.929).
- 13 Een exemplaar van deze ets, gedateerd 1780: Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-P-OB-19.914.
- 14 De grote tekeningen respectievelijk inv.nrs. PK 1963 en PK 1962; de zes kleinere tekeningen, waarvan er enkele dubbelzijdig zijn betekend, zijn gesneden uit schetsboekbladen met een breedte van ca. 80 mm (PK 1946) en wellicht van ongeveer 55 mm (PK 1953; geen scheurrand) en van ongeveer 77 mm (PK 1954-1957; idem). Daarnaast zijn er nog verschillende kleine tekeningen met andere onderwerpen die uit schetsboeken afkomstig (kunnen) zijn, bijvoorbeeld PK 1948 (breedte 102 mm; met scheurrand).
- 15 Binnen deze reeks van dertien kan een onderverdeling gemaakt worden tussen vijf iets kleinere tekeningen die geannoteerd, gesigneerd en gedateerd zijn (1798 en 1789, een verschrijving voor 1798?), en een achttal wat grotere die geen eigenhandig opschrift hebben. De onderwerpen zijn: boekweit, gerst, haver, rogge, tarwe, vlas en stengels van bloeiende aardappelplanten, waarvan de meeste in twee stadia: zich ontwikkelend en volkomen rijp. De dertien tekeningen waren voor het eerst in de (anonieme) veiling Haarlem 16 juni 1801, Kunstboek F, nrs. 19-28, en vervolgens in de veilingen: Daniël van Diepen, Amsterdam 8 april 1805, Kb. F, nr. 63; Hendrik Willink, Amsterdam 6 december 1819, Kb. K, nr. 25; Jhr. Hendrik Six en Lucretia Johanna van Winter, Amsterdam 7 juli 1845, nrs. 724-736. In die laatste veiling werden de plantentekeningen door Thier voor f 40,- gekocht door Gerrit Lamberts in zijn rol van makelaar of kunsthandelaar, en waarschijnlijk zijn ze

Afb. 16

BAREND HENDRIK THIER, *Studies van vogels*. Aquarel en pen in bruin, 162 x 405 mm. In: Schets-

boek Berlijn IV (Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin, inv.nr. 79 B 21, nr. 4), ongepagineerd.

Afb. 17

BAREND HENDRIK THIER, *Studies van vogels*. Aquarel en pen in bruin, 368 x 244 mm. Kunsthalle, Hamburg, inv.nr. 22516.

via hem toen pas in de collectie van N.C. de Gijsselaar gekomen. Zie ook L.J. Bol, *Bekoring van het kleine*, z.pl. [1964], p. 30, nr. 53, afb. op pl. 53. Een van Thiers andere plantenaquarellen, een tak wilde kamperfoelie, is afgebeeld in kleur in de veilingcatalogus Amsterdam (Sotheby's), 9 november 1999, nr. 198 (als anoniem; aankoop Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-T-1999-36).

- 16 De tekening (Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-T-1893-A-2752) is de pendant van de in noot 12 genoemde tekening; een exemplaar van de ets, nr. 3 van de daar genoemde reeks: inv.nr. RP-P-OB-19.927.
- 17 Prentenkabinet van de Universiteit Leiden, inv.nr. PK 1930. Zie J. Bolten (red.), *Cat.tent. Oude Tekeningen van het Prentenkabinet der Rijksuniversiteit te Leiden | Dessins Anciens du Cabinet des Dessins et des Estampes de l'Université de Leyde*, Den Haag/Amsterdam 1985, pp. 224-225, nr. 84, en J. Bolten (red., et al.) *De Ruïne van Rijsburg in Prent en Tekening 1600-1812*, Leiden (Museum de Lakenhal) 1994, pp. 94-95, cat.nr. 121. Het is de vraag, zeker in het licht van Thiers uitbeeldingen van de ruïne van Rijsburg in zijn schetsboekjes, of de topografische benaming op de achterzijde van de tekening in waarschijnlijk het handschrift van N.C. de Gijsselaar, niet een latere en onjuiste interpretatie is.
- 18 *Gezicht buiten de Koepoort te Leiden, op de achtergrond de molens bij Cronestein*. Aquarel, 265 x 363 mm; veiling Amsterdam (Sotheby Mak van Waay), 8 december 1980, nr. 127 (met afb. in kleur); ook o.a.: *Kunsthandel Th. Laurentius, Honderd tekeningen van Oude Meesters*, catalogus 16, Zaltbommel 1978, nr. 73. De uiterst linkse en de uiterst rechtse koe komen voor in het ongepagineerde schetsboek te Haarlem.
- 19 Prentenkabinet van de Universiteit Leiden, inv.nr. PK 1936, aquarel en pen in bruin over een potloodschets, 262 x 375 mm; afkomstig uit de collectie van N.C. de Gijsselaar. Een ander landschap door Thier, uit 1776, met een groep waterlelies met dezelfde (onjuiste) eigenaardigheden, was in de veiling Amsterdam (Sotheby's), 21-22 november 1989, nr. 240, met afb.
- 20 Een ander voorbeeld van een tekening door Thier met veel aandacht voor zo'n onregelmatige zandgrond met begroeiing was in 1981 bij kunsthandel C.G. Boerner, Düsseldorf: *Cat. Aus unseren Mappen 1981. Zeichnungen des 16. bis 19. Jahrhunderts*, nr. 26 (als Jacob Cats).
- 21 *Allgemeines Künstlerlexikon, oder: Kurze Nachricht von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Kunstgiesser, Stahlstecher etc. etc.*, Zürich 1779 en 1806-1821, dl. 2 (1816), pp. 1859-1860.
- 22 R. van Eijnden en A. van der Willigen, *Geschiedenis der Vaderlandsche schilderkunst, sedert*

- de helft der XVIII. eeuw, Haarlem 1816-1840, dl. 2 (1817), pp. 372-373, en Aanhangsel (1840), p. 185.
- 23 Met veel dank aan Barbara Steinberg, Bischöfliches Generalvikariat, Bistumsarchiv, Münster, brief d.d. 24 januari 2001.
- 24 Gemeentearchief Leiden, Registratie van Aangegeven Lijken, 29 juni 1811; B.H. Thier werd op 2 juli 1811 in Oegstgeest begraven.
- 25 Over de veiling van de inboedel van Thier: R.J.A. te Rijdt, 'Een voorbeeld van een weinig gedocumenteerd type atelierveiling. De inboedel-veiling-zonder-catalogus van de schilder en tekenaar Barend Hendrik Thier in 1812', *Delineavit et Sculpit* (ter perse). Bij de taxatie in december 1811 waren er nog tien boekjes met studien naar het leven geweest, bij de veiling in juni 1812 waren ze omschreven als enige studieboekjes. Uit de elf thans bekende schetsboeken én de ten minste vier schetsboeken waarvan daarnaast één of enkele bladen bekend zijn, kan worden afgeleid dat Thier al tijdens zijn leven schetsboeken moet hebben weggegeven of verkocht. Uiteraard is niet na te gaan of de geveilde schetsboeken de intact bewaarde zijn, of nu juist de versnedene.
- 26 E.J. Th. à Th. Van der Hoop, 'De oudere generaties van het geslacht Van Karnebeek', *De Nederlandsche Leeuw* 49 (1931), k. 375.
- 27 Onze Thier stond blijkbaar algemeen als Barend Hendrik bekend, al was hij gedoopt als Bernardus Henricus en werd hij bij zijn overlijden ingeschreven als Bernardus Hendrik. Ook Füssli noemt hem Bernhard Heinrich. Zijn Amsterdamse naamgenoten zijn de volgende. Een Barent Thier trouwt in 1702 met Anna Margrita Brant. Zijn zoon (?) Barent, eerst getrouwd met Anna Deerman, waaruit twee kinderen werden geboren, hertrouwt in 1736 met Dina Tentingh. Vermoedelijk is hij de Barent Thier, die als tapper in de Jonkerstaat vermeld staat in het Kohier der Personele Quotisatie van 1742 (W.F.H. Oldewelt, *Kohier van de Personele Quotisatie van 1742*, 2 delen, Amsterdam 1745, Wijk 10, nr. 2741).
- 28 H.S. Veldman, *Catalogus van de topografische Atlas van Delft en Delfland*, Delft 1898, nrs. 51-54, 59, 65, 66, 69, 70, 78-80, 84, 88, 89, 94, 96, 107, 111, 146, 159, 174, 180, 188, 190, 541, 545, 644; zie ook P.A. Scheen, *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*, Den Haag 1970, dl. 2, p. 437. De tekeningen in het Delftse Gemeentearchief zijn hoogstwaarschijnlijk identiek met de groep van 29 gezichten om en bij Delft door H. Thier die onder de hamer kwam in de veiling Dirk van Heemskerk, Delft 30 juni 1783, nr. 51.
- 29 E.P. de Booy en J. Engel, *Van erfenis tot studie-beurs. De Fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude te Delft*, Delft 1985, n. 23. Wat de ontwerpen voor geschilderde behangsels door Barend Hendrik Thier betreft, die in het Museum Het Prinsenhof te Delft aanwezig zouden zijn (J.H.P. Heesters, *Vier eeuwen behang*, Delft 1988, p. 57) werd ons door de Dienst Gemeentemusea Delft medegeedeeld, dat deze noch daar, noch bij het gemeentearchief bekend zijn (brief d.d. 15 december 1993, nr. 24203/930224); een en ander berust hoogstwaarschijnlijk op een verkeerde interpretatie van de door P.A. Scheen, *op.cit.* (noot 28) afgedrukte lijst van werken van Thier.
- 30 Peten waren Jost Henrich Tymann en Maria Angela Terhell genaamt Schenckewald. Met veel dank aan Barbara Steinberg, Bischöfliches Generalvikariat, Bistumsarchiv, Münster, brief d.d. 24 januari 2001.
- 31 *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV*, Den Haag 1875, k. 1122 en k. 1153.
- 32 *Album Studiosorum* (noot 31), k. 1118.
- 33 [M. Wurfain], *Stedelijk Museum De Lakenhal. Catalogus van de schilderijen en tekeningen*, Leiden 1983, pp. 216-217, cat.nrs. 305a-g, als 1772(?). De latere datering is vastgesteld door B.C. Sliggers, op grond van de afgebeelde moutmolen De Eendracht (*Haarlemse beeldende kunstenaars in de 18de eeuw* [in voorbereiding]). In 1779 woont Hendrik Meijer nog in Leiden; in 1789 was hij in Londen, waar hij in 1793 overlijdt.
- 34 Notulenboek Tekenacademie Haarlem 1775-1795, Archiefdienst voor Kennemerland, Haarlem (Archief Kunst Zij Ons Doel, nr. 1). Leendert Overbeek, *Redevoering over de Voortreflykheid en de Bemynlykheid der Teeken- en Schilderkunst, uyt de Natuur ontleend. Gedaan ter gelegenheid van het Uytdeelen der Pryzen in de Academie der Teekenkunst binnen der stad Haarlem. Op Woensdag de 31sten Mai, 1775*, Haarlem 1775, p. 18. Zie ook: B. Sliggers, *Augustijn Claterbos 1750-1828*, Haarlem (Teylers Museum)/Zwolle 1990, p. 26. Ook in Leiden is Thier lid geweest van het officiële kunstgenootschap van die stad: Ars Aemula Naturae. Hij dankte dat aan een benoeming tot lid van verdienste, maar blijkens de notulenboeken van het genootschap verscheen hij nooit op de bijeenkomsten en aan zijn overlijden is dan ook geen aandacht besteed in de vergadering (Gemeentearchief Leiden, Archief Ars, nr. 10).
- 35 R.o. gesigneerd door Thier en Van der Laan; veiling Keulen (Carola van Ham), 19 oktober 1977, nr. 1409, met afb. Over Van der Laan: J.C. Streng, *De Zwolse kunstschilder Derk Jan van der Laan 1759-1829*, Zwolle 1990.
- 36 Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-T-1996-77; penseel in grijs over een schets in potlood, 178 x 235 mm, met opschrift: *gesigt uyt de houttuynen te Delft op de Ketelpoort te zien*.
- 37 British Museum, Londen, inv.nr. 1876.12.9.630; aquarel en pen in bruin, 179 x 220 mm, met achterschrift: *Gezicht uit de Houttuynen op de Ketelpoort te Delft te zien* (foto bij het Rijksbureau

- voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag).
- 38 J.W. Niemeijer, *Cornelis Troost 1696-1750*, Assen 1973, dissertatieuitgave, Stelling VI.
- 39 Het betreft de tekeningen: Kunstboek A, nrs. 50-51, C 136, E 283, F 324-327 en G 392.
- 40 Huibert Prins is op 6 maart 1712 gedoopt in Den Haag als zoon van (een uit Rotterdam afkomstige) Huibert en Pieterella Loendersloot, weduwe van Hendrik van Thiel. Op 4 april 1756 ging hij in Den Haag in ondertrouw met Cornelia Nieuwstad (huwelijk op 18 april 1756 in de kerk te Scheveningen). Op 9 juni 1756 werd zijn zoon, de latere kunstenaar Johannes Huibertus Prins gedoopt (peten: Johannes van Thiel en Anna Geertruy van de Castele). Op 29 maart 1786 werd Hubert Prins, *oud 74 jaar*, begraven in de Kloosterkerk. Hij moet vermogend geweest zijn: de begrafenis was eerste klasse, met de hoogste impost, te weten 30 gulden. Gemeentearchief Den Haag, klappers Doop-, Trouw- en Begraafregisters.
- 41 In juni 1773 vestigden zich, komend van Den Haag, te Leiden: Hubertus Prins, zijn huisvrouw Cornelia Nieuwstad en hun kinderen Johannes Hubertus, Petronella Johanna en Helena, nadat de tekenaar J.H. Prins zich enkele weken daarvoor, op 7 mei, als student had laten inschrijven. Zijn promotie tot Philosophiae Doctor (Medicijnen) volgde op 6 april 1778. Niettemin werd hij op 20 februari 1781 opnieuw ingeschreven (aet. 23) (*Album Studiosorum* [noot 31], k. 1111 en k. 1136). In 1782 woonde hij in Den Haag, maar in 1791 keerde hij weer naar Leiden terug.
- 42 Prentenkabinet van de Universiteit Leiden, inv.nr. PK 1964, pen in bruin, penseel in grijs, over potlood, 256 x 256 mm. Weergegeven is een medailon met een fantasielandschap.
- 43 *Nederland's Patriciaat* 22 (1935-1936), p. 183.
- 44 Prentenkabinet van de Universiteit te Leiden, inv.nrs. PK 1965-1966: respectievelijk pen in bruin, penseel in grijs en lichtbruin, over potlood, 181 x 261 mm, en pen in bruin, penseel in grijs, over potlood, 225 x 261. De opschriften zijn aangebracht door dezelfde hand als op inv.nr. PK 1964 (zie noot 42). De genoemde tekeningen stammen alle uit het bezit van Nicolaas Cornelis de Gijsselaar (1792-1873).
- 45 Veiling Amsterdam (P. Brandt), 22-26 februari 1971, nr. 1448. Thiers tekening, waar dit de kopie van is, bevindt zich in een Nederlandse particuliere verzameling. Het ligt voor de hand aan te nemen dat wij hier te maken hebben met een familielid van Nicolaas Cornelis de Gijsselaar, maar een nadere identificatie is niet zo makkelijk.
- 46 Gemeentearchief Leiden, inv.nrs. PV 3193.1-1, 3193.1-2, 77977 en 77978; zie E. Pelinck, 'Een bloemisterij en een speeltuin buiten de Koepoort', *Leids Jaarboekje* 53 (1961), pp. 82-90, met afbeeldingen van de vier tekeningen. Op de twee afbeeldingen van America zijn overigens koperen emmers afgebeeld van een type dat op vrijwel geen andere 18de-eeuwse uitbeeldingen te vinden is. Ze komen precies zo, met uitzonderlijk veel aandacht voor oppervlak en volume, voor in Berlijn III, als onderdeel van een reeks studies van boeren- en tuinierswerktuigen. Voor Isaac van Buren maakte Thier ook een, recent weer opgedoken, reeks van meer dan 150 fijn gedetailleerde aquarellen van bloemen en planten. De talrijke plantenstudies in de schetsboeken Berlijn III, De Rothschild IV en Haarlem krijgen hierdoor meer reliëf, voal omdat op dat gebied alleen de dertien plantenafbeeldingen in Leiden en de tekening van kamperfoelie in het Rijksprentenkabinet bekend waren, alsmede het feit dat Thier zijn carrière als schilder van bloemen en fruit begonnen is. Aan de aquarellen voor Van Buren zal een afzonderlijk artikel gewijd worden in *Tableau*. In dat artikel zullen ook twee gekleurde tekeningen van vogels op een tak in een landschap worden afgebeeld, die door drs. J. van Tatenhove (Prentenkabinet, Leiden) aan Thier zijn toegeschreven. Net als bij de planten passen ook die aquarellen door hun verband met de vele vogelstudies in Thiers schetsboeken goed in diens oeuvre. De afgebeelde dieren zijn overduidelijk opgezette exemplaren, en het feit dat de kunstenaar zeer vertrouwd was met dat soort beesten is bekend dank zij Van Eijnden en Van der Willigen, *op.cit.* (noot 22), p. 372: *Hij was altijd een vlijtig man, die zich veel moeite gaf, om voort te komen. Met het opzetten van Vogelen had hij tusschen beiden ook nog al wat te doen, dewijl hij die Kunst zeer goed verstond.*
- 47 Veiling J. [=I.] van Buren, Den Haag, 12 november 1808, cat. p. 263.
- 48 Veiling Utrecht (Van Huffel), 26 juni 1942, nrs. 125-135. De twee grote tekeningen waarnaar Thier ook etsen maakte, zijn via A. Welcker terecht gekomen in het Prentenkabinet van de Universiteit Leiden, inv.nrs. AW 1608 en 1609; beide pen en penseel in grijs en bruin, 257 x 301 mm, beide gesigneerd en gedateerd 1780. Van Burens broer Arent Hendrik was secretaris van de weeskamer in Delft.
- 49 Bijvoorbeeld: Collectie Dirk Haak, 1782, coll. Hendrik Twent, 1789, coll. Albertus Kleynenberg, 1841; Th.H. Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, Leiden 1986-1992, dl. Vb, pp. 801, 501 en 708.
- 50 J. de Loos-Haaxman, 'De behangselfabriek der Vaderlandsche Maatschappij te Hoorn', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 12 (1961), pp. 149-192, vooral p. 172.
- 51 Thier noteerde de namen van de Heer B. Slinghing, Directeur van 't Schilder departement van de vaderlandsche Maatschappij te Hoorn en van de Heer Ulfert Smit, Schoolmeester, voor Zanger en Koster

- van de *Luttersche gemeente te Hoorn*. Sligting was van vóór 1782 tot 1792 verbonden aan de Hoornse behangselfabriek, van de tweede heeft Thier mogelijk allerlei adviezen gekregen tijdens een verblijf in die stad. Op de pagina daartegenover maakte hij een aantekening over de reistijd van Amsterdam naar Hoorn over Purmerend en een bladzijde verder maakte hij een schets van een der Hoornse vestingstorens.
- 52 Veiling Den Haag (Van Stockum), 4-6 december 1991, nr. 1304. De band van dit album amicorum wordt afgebeeld in Te Rijdt, *op.cit.* (noot 25).
- 53 In schetsboek Berlijn III.
Volgens N.C. de Gijselaar had Thier zichzelf ook weergegeven op een landschapstekening in zijn collectie, thans in het Prentenkabinet van de Universiteit Leiden (inv.nr. PK 1931). De Gijselaar noteerde: *de oude man met de hond dragende een hengselmand en een stok in de linkerhand is de goede Thier. zijn eigen afbeeldsel en portrait* [toegevoegd:] *welgelijkend* | NCDG (fragment van het opzetvel bewaard in het dossier van de tekening, PKL).
- 54 Inv.nr. RP-T-1906-22, pen in bruin, aquarel, 353 x 402 mm; J.W. Niemeijer, *Hollandse aquarellen uit de 18de eeuw in het Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam*, Zwolle 1990, cat.nr. 73 (als anoniem; ooit toegeschreven aan Isaak Ouwater [1748-1793]).
- 55 De filosofie die de landschapschilder Barend Cornelis Koekkoek ongeveer 50 jaar na de werkzaamheid van Thier voor zichzelf zou verkondigen, zal zeker niet voor de 18de-eeuwer zijn opgegaan, maar is te curieus om hier niet in enkele woorden samen te vatten. Koekkoek propageerde een impulsieve wijze van schilderen, zonder compositietekeningen en voorstudies. Zodra hij van deze wilde afwijken ten behoeve van een betere inval, waren ze immers nutteloos, of een belemmering om zijn intuïtie te volgen: *De vrije kunstenaar moet ook den moed bezitten zich van zijne eerste ideeën te kunnen losrukken*; B.C. Koekkoek, *Herinneringen en mededeelingen van eenen landschapschilder*, Amsterdam 1841, pp. 98-103.

BIJLAGE

Overzicht van de thans bekende schetsboeken van Barend Hendrik Thier

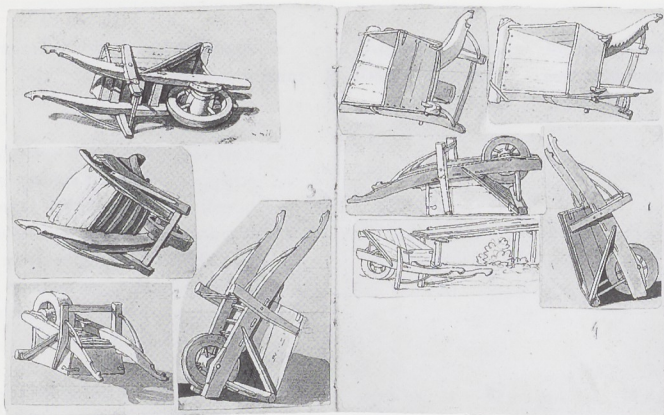
Benaming	Verblijfplaats en inventarisnummer	Formaat van de bladen in mm.	Aantal bladen (meest dubbelzijdig gebruikt)	Typering van de inhoud
Berlijn I	Staatliche Museen zu Berlin, Kupferstichkabinett, 79 B 21, nr. 1	197 x 77	92, w.v. iets minder dan de helft betekend	Merendeels grove – en soms vrije – kopieën naar prenten in <i>Het verheerlijkt Nederland</i> (1745-1774), wellicht ook door een leerling; verder bootjes, vee met en zonder mensen, fantasieland- schappen, een zeegezicht en galopperende paarden. Voorin o.a. adressen van Amsterdamse kunst- verzamelaars: [Mr. H.D.] van Hoorn, [J.B.] Fratacolla, [J.] de Groot en [P.] van Winter.
Berlijn II	Idem, 79 B 21, nr. 2	165 x 104	64	Boomstudies, krachtig getekende kale stammen en takken met veel detail, landschappen, boerderijen en duingronden.
Berlijn III	Idem, 79 B 21, nr. 3 (op de perkamenten band gestempeld: Potter)	200 x 160	150 ca. de helft grijs papier	Vele onderwerpen: kerkrui- nen van Eikenduinen (3x), geaquarelleerde duingronden, gouache- en andere studies van schaaps- en runder- koppen, bokkenpoten, runderhui- den, een reeks zeer accuraat weer- gegeven ingeplakte studies van karren e.a. boerengerei, w.o. ook roeiboten; een molen, paarden, vee, hanenkoppen, enkele figuur- studies in krijt, een blad met zelf- portretstudies, bomen.
Berlijn IV	Idem, 79 B 21, nr. 4	405 x 162	134	Verfijnd naturalistische aquarellen van veldbloemen, bolgewassen, grassen etc., soms over twee bla- den, vele met namen en/of kleu- ren, enkele bloemen en vogels;

Benaming	Verblijfplaats en inventarisnummer	Formaat van de bladen in mm.	Aantal bladen (meest dubbelzijdig gebruikt)	Typering van de inhoud
Berlijn IV vervolg				afgewisseld met reeksen boerenwoningen en dorpsgezichten, soms zes op een pagina, enkele topografisch identificeerbaar, resp. Zutphen, Hattem, Teijlingen, Wassenaar, Voorschoten, Arnhem, Warmond, Zoeterwoude, Rijnsburg, Leiderdorp.
Haarlem	Teylers Museum, KT 2722	157 x 95	90	Hoofdzakelijk studies van vee in de wei, maar ook honden en paarden, sommige seriematig opgezet; miniatuur-tafereeltjes, vaak vele op een bladzijde, van landvolk in zijn bezigheden; ook enkele afzonderlijke figuur- en plantenstudies. Middenin namen en adressen in Hoorn, Rotterdam en Maastricht, gevolgd door 3 pp. met gebouwen (w.o. de Mariatoren te Hoorn).
Louvre	Musée du Louvre, Département des Arts Graphiques, Parijs, RF II.612	180 x 80	65	Veel landschappen met boerderijen, dorpsgezichten en bossen, o.a. Eikenduinen; studies van duinen, knotwilgen, boomstammen, wortels, planten, koeien; enkele afz. afbeeldingen van boerderijen; fantasielandschappen, o.a. italianiserend, waarbij i.i.g. een kopie naar een 17de-eeuwse tekening. In hs. adressen in Amsterdam van Westerman, Ter Smeth, R. Jelgerhuis (doorgehaald), van Wentse (Winter?); in Rotterdam van Valentijn; op pp. 62r en 63v recepten (voor verf?).
De Rothschild I	Musée du Louvre, Collection Edmond de Rothschild, Parijs, 2129 (dR 215-279)	185 x 78	66	Een groot aantal studies van vee, sommige seriematig opgezet, ook van paarden en ezels en een zadel; talloze miniatuurtafereeltjes, vaak vele op een bladzijde, van vee en landvolk; diverse dinggronden (<i>grondjes</i>), enkele landschappen, boerderijen en een wolkenstudie. Recepten voor schilderijenverniss en boetseerwas, alsmede een beknopte handleiding <i>Om prente in de manier van Teekeninge te maken</i> (pp. 48-49v).

Benaming	Verblijfplaats en inventarisnummer	Formaat van de bladen in mm.	Aantal bladen (meest dubbelzijdig gebruikt)	Typering van de inhoud
De Rothschild II	Idem, 2130 (dR 280-349)	271 x 104	72	Zeer veel studies van boerenland- schappen, ook aparte studies van boerderijen, soms van twee kan- ten; daarnaast bomen en bladen, o.m. knotwilgen, diverse studies van duingronden, een fantasie- landschap, studies bouwwerken in de stad, o.a. Delft, waterval.
De Rothschild III	Idem, 2131 (dR 350-405)	186 x 81	58	Gedeeltelijk gebruikt door een leerling: met kopieën naar teke- ningen door Thier in schetsboek Louvre: vooral landschappen (h. Watergoor te Nijkerk, Eiken- duinen). In handschrift Thier en- kele Franse zinnen met Neder- landse vertalingen, en de naam en adres van Johan Raye van Breuke- lerwaard. Studies van paarden, wagens en boerenwerktuigen, bomen, vele landschappen en enkele wolkenstudies.
De Rothschild IV	Idem, 2132 (dR 406-493)	270 x 107	103	Een groot aantal schetsen van composities met vogels en land- schappen, o.a. italianiserend (waarschijnlijk naar/voor behang- sels), vele bladen met gekleurde afbeeldingen van vogels, met namen; talrijke landschappen (o.a. Ruïne Brederode en Eikenduinen) en duingronden, planten, boerde- rij, tuinbank en bootjes.
De Rothschild V	Idem, 2133 (dR 494-562)	273 x 104	70	Bijna geheel gevuld met land- schapstudies, ook met de Ruïne van de Abdij van Rijnsburg (7x) en een vissersdorp; verder studies van bomen, vogels en dieren, o.a. een muis; schets voor de afbeel- ding van een stadstuintje in RPK.

Daarnaast zijn er schetsboekbladen en fragmenten van schetsboekbladen van Thier bekend met de maten:

273 x ca. 104 mm (2 x; Rijksprentenkabinet, Amsterdam; zelfde formaat als schetsboek De Rothschild V)
269 x ca. 105 mm (3 x; Rijksprentenkabinet, Amsterdam; geen ander schetsboek bekend van dat formaat)
272 x ca. 140 mm (1 x; Prentenkabinet, Leiden; geen ander schetsboek bekend van dat formaat)
272 x ca. 105 mm (1 x; Prentenkabinet, Leiden; ongeveer zelfde formaat als schetsboek De Rothschild II)
209 x ca. 106 mm (3 x figuurstudies; Prentenkabinet, Leiden; geen ander schetsboek bekend van dat formaat)
165 x ca. 103 mm (1 x; Prentenkabinet, Leiden; ongeveer zelfde formaat als schetsboek Berlijn II)
? x ca. 102 mm (1 x; Prentenkabinet, Leiden; ongeveer even breed als schetsboeken Berlijn II, De Rothschild II en De Rothschild V)
? x ca. 80 mm (1 x; Prentenkabinet, Leiden; ongeveer even breed als schetsboek Louvre)
? x ca. 76 mm (4 x; Prentenkabinet, Leiden; ongeveer even breed als schetsboek Berlijn I)
? x ca. 55 mm (1 x; Prentenkabinet, Leiden; geen ander schetsboek bekend met die breedte)

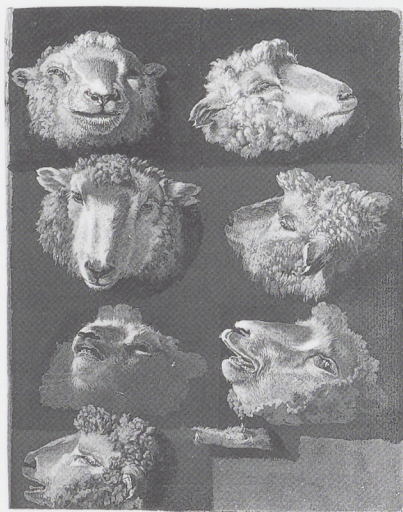

a

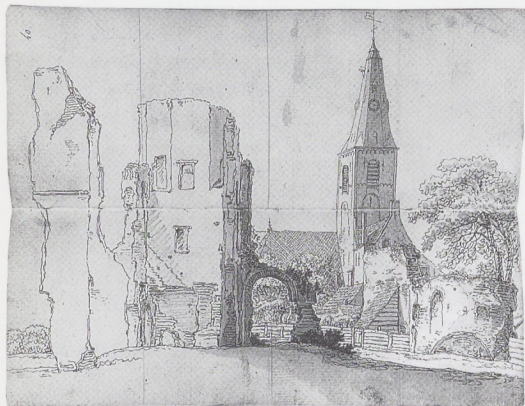
BAREND HENDRIK
THIER, Pagina's uit
zijn schetsboeken:
b, e Berlijn II,
a, c Berlijn III,
j, k Haarlem
h De Rothschild II
f, g De Rothschild IV
d, i De Rothschild V

b

c

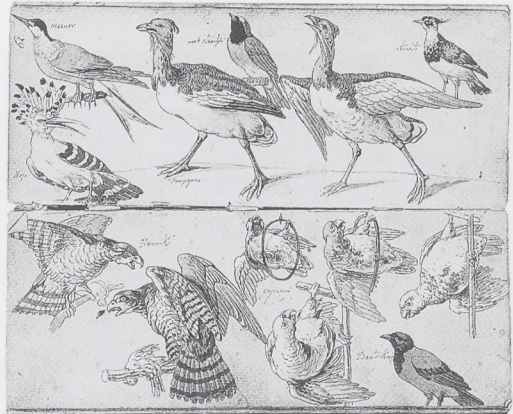
d

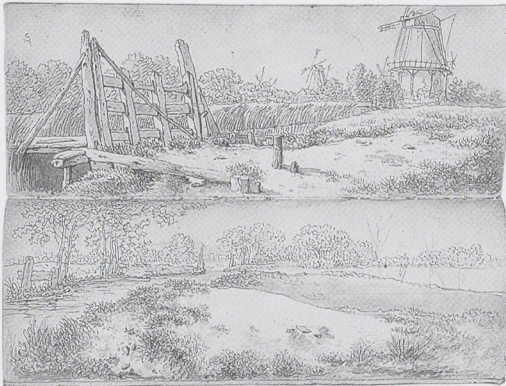
e

f

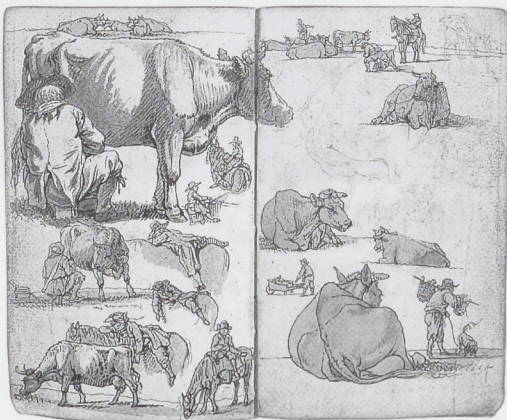
g

h

i

j

k